

ALTERNATIVA

ÅSA WIKFORSS

fri tanke **OM KUNSKAPEN
OCH DESS FIENDER**

Innehåll

Förord	7
1. Kunskapsresistens.....	13
2. Fakta.....	47
3. Tänkandets skevheter	87
4. Lögner, falska nyheter och propaganda.....	117
5. Kunskapen och skolan	169
6. Vad kan vi göra?.....	219
Tack	263
Texter.....	265

Förord

Striden om verkligheten är i full gång. Fejkade nyheter, konspirationsteorier och skeva berättelser sköljer över oss. Vetenskapsmotstånd sprider sig och man talar om expertisens död. Världens stormakter leds av politiker som inte bryr sig ett dyft om sanningen och som aktivt bidrar till att desinformera, skapa splittring och underminera tilltron till våra kunskapsinstitutioner. Inte ens den säkraste kunskap är fredad från kunskapens fiender – kanske är jorden trots allt platt? Vi lever i en tid av post-sanning och alternativa fakta.

Begreppet alternativa fakta har blivit en sorts symbol för det som pågår. Det går tillbaka till bråket om hur stora folkmassorna var vid Trumps installation den 20 januari 2017. Trumps pressekreterare Sean Spicer (numera ersatt av Sarah Huckabee-Sanders) hävdade att det var den största publiken någonsin som varit på plats i Washington för att beskåda en presidentinstallation. Men evidensen pekade åt ett annat håll. Bilder från Obamas installation 2009 visade att folkmassorna var betydligt större då, och enligt statistiken hade många fler biljetter sålts på tunnelbanan. När det blev allt tydligare att Spicer hade fel, frågade man hur han (presidentens pressekreterare!) kunde ifrågasätta uppenbara fakta. Trumps talesperson Kellyanne Conway framträdde då på TV och gjorde ett uttalande som kommit att bli mycket omtalat: Spicer presenterar bara alternativa fakta.

Detta ogenerade försök att avvisa fakta gjorde mig arg. Jag tänkte att det var dags för en filosof att göra en insats och denna bok är resultatet. Den går ut på att försöka förstå hotet mot kunskapen, från ett filosofiskt och ett psykologiskt perspektiv, och att ge de redskap som behövs för att motverka det. Boken tar avstamp i det filosofiska. Det handlar om att förstå vad kunskap är, varför sanning är så svårt och varför det inte finns några alternativa fakta (kapitel 1 och 2). Men det handlar också om att förstå varför vi människor är så sårbara för det falska och vilka psykologiska mekanismer som gör att vi ibland slår ifrån oss tillgänglig kunskap (kapitel 3). Dessa mekanismer är en sorts inre fiender, de gör att vi tänker skevt och känsloladdat, och de samverkar med kunskapens yttre fiender på ett farligt sätt – med medvetna lögnar, desinformation och propaganda (kapitel 4). En avgörande fråga är vad vi kan göra för att skydda oss mot det som händer nu. Skolan har givetvis en central roll, men det finns tyvärr skäl att tro att den svenska skolan är dåligt rustad för att bemöta hotet mot kunskapen (kapitel 5). Jag avslutar med att diskutera vad vi kan göra för att hantera kunskapens fiender. Det är inte en överdrift att hävda att detta är en av samtidens största utmaningar och var och en av oss måste göra vad vi kan för att bidra.

För kunskap spelar roll. Givetvis har vi alla rätt att tro vad vi vill. Men tror man vad man vill, i stället för vad det finns goda skäl att tro, då kommer man inte att ta till sig kunskap och det får konsekvenser. Vaccinmotstånd har gjort att mässlingen sprider sig över Europa just nu, 60 000 fall under 2018 och 72 dödsfall, helt i onödan. Klimatförnekare i Vita Huset har medfört att USA dragit sig ur Parisavtalet med ödesdigra konsekvenser för vår planet. Och forskning visar att fejkade nyheter med största sannolikhet avgjorde det amerikanska presidentvalet eftersom de bidrog till att Trump vann de stater där marginalen till Clinton var mycket liten.¹

1) Gunther m.fl. 2018.

Det började förstås inte med Trump, och det lär inte sluta med honom heller, men han personifierar post-sanningens era eftersom alla dess komponenter återfinns hos honom. Han hyser ett uppenbart ointresse för kunskap, bryr sig inte om faktaunderlag inför beslut och tillsätter konsekvent medarbetare som saknar expertis i det område de är satta att styra. Han ljar sig med auktoritära ledare, såsom Putin och Orban, och har beskrivit etablerade medier som folkets fiender (ett uttryck som går tillbaka till Lenin). Han gillar konspirationsteorier och flörtar med vaccinskeptiker, och han ägnar sig förstås regelbundet åt att sprida det falska och missvisande. Det har inte blivit bättre över tid heller. *Washington Post* har räknat och under sitt andra år snittade han 16,5 falska eller missvisande påståenden per dag, mot ”bara” 5,9 under det första året.

När jag började skriva den här boken oroade jag mig för att de demokratiska institutionerna i USA inte skulle överleva Trumps presidentskap. Systemet visade sig dock ha mer motståndskraft än jag befarat, medier och domstolar står sig till exempel starka.² Nu oroar jag mig mer för hur det ska gå för Europa, där anti-demokratiska krafter drar fram i land efter land och på ett skickligt sätt utnyttjar desinformation av olika slag. För kunskap spelar roll också för det demokratiska samhället. Auktoritära ledare börjar alltid med att skjuta in sig på sanningen. Det bästa sättet att påverka oss människor är ju inte genom att tvinga oss att göra saker utan genom att lura oss att göra saker. Dagens desinformationskampanjer är särskilt farliga eftersom de inte framstår som sådana. Det handlar inte om att bombardera människor med tydliga politiska budskap, som på Sovjettiden, utan om att skapa falska nyheter och skeva berättelser, utformade på ett sätt som utnyttjar vår rädsla och

2) Riksrättprocessen mot Trump inger dock skäl till oro. Republikanerna har visat sig villiga att acceptera uppenbart falska konspirationsteorier för att kunna avvisa fakta om vad Trump har gjort. Se David Smith, ”The lies have it: Republicans abandon truth in Trump impeachment defence”, *The Guardian*, 2019-12-15.

FÖRORD

oro och gör att vi själva aktivt sprider desinformationen vidare. Den förvridda världsbilden smyger sig på oss och blir vår utan att vi ens vet att det hänt. Det finns ambitiösa försök att faktakolla det som sprids men de bestrids genast och desinformationen siktar in sig på att underminera tilltron till faktakontrollanterna. Striden om verkligheten har i allt högre utsträckning blivit en strid om källtilliten och man kan se tydliga tendenser till att tilliten, även i Sverige, håller på att polariseras och politiseras.

Det är lätt att känna sig handfallen inför kakofonin av motstridiga röster, att ge upp tron på förnuftet och möjligheten att finna sanningen, och det är förstås just det post-sanningens apostlar vill att vi ska göra. Denna bok är ett försök att motverka känslan av uppgivenhet och inge mod och tilltro. Det går att motarbeta det skeva och ogrundade, att avslöja det fejkade och grumliga, och att finna det välgrundade och klara. Det finns trovärdiga källor och välfungerande kunskapsinstitutioner och tillsammans måste vi göra vad vi kan för att bära upp dem. Kunskapen har utmanats flera gånger genom historien men kunskapen har alltid vunnit. Människan är trots allt, som filosofen Aristoteles sa, det förnuftiga djuret.

Stockholm 2019-02-10